

ARKADIUSZ KRAWCEWICZ ▶

Uniwersytet Szczeciński

Polityka wschodnia w koncepcjach Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego

Abstract

The aim of this article is to present the eastern policy in conceptions of Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe (SKL). Stronnictwo was established in 1997 as result of uniting such political parties as Partia Konserwatywna, Stronnictwo Ludowo-Chrześcijańskie and the group of Members of Parliament from Unia Wolności. The youth organisation of SKL was Młodzi Konserwatyści AWS. Stronnictwo is categorised as a postsolidarity and conservative party.

In the field of the eastern policy, SKL appealed to historical geopolitical conceptions: the Promethean conception, the political thought of the Parisian „Kultura” and indirectly to ideas of Adolf Bocheński. The party believed that independent Ukraine had fundamental meaning for the security of Poland. In the opinion of SKL Russia returned to imperial policy towards the states of the Central and Eastern Europe. The accession to NATO and the European Union was supposed to be a chance for Poland, which could become the creator of the EU eastern policy in this way. The members of the party and the youth organisation to cooperated also with the opposition in Belorussia, for example Białoruski Front Ludowy.

Key words: conservative parties, youth organizations, Eastern policy, the concept of geopolitical, security, Polish, Ukraine's independence, Russia

Абстракт

Цель этой статьи заключается в представлении восточной политики в концепциях Консервативной-народной партии. Партия была основана в 1997 году в результате слияния политических партий, таких как Консерватив-

ной партии, Христианско-народной партии и группы депутатов Унии Свободы. Молодежной организацией Консервативно-народной партии были Молодые консерваторы Избирательной акции Солидарность. Партия классифицируется как пост-солидарностная и консервативная.

В восточной политике КНП обращалось к исторической геополитической концепции: к концепции прометеизма, политической мысли парижской «Культуру» и, косвенно, к идее Адольфа Бохенского. Партия считала, что независимость Украины является фундаментом для безопасности польского. По мнению КНП, Россия возвращалась к политике сверхдержав по отношению к странам Центральной и Восточной Европы. Вступление в НАТО и Европейский Союз должны были быть шансом для Польши, которая, таким образом, могла становиться творцом восточной политики ЕС. Члены партии и молодежной организации сотрудничали с оппозиционными организациями из Беларуси, например, с Белорусским народным фронтом.

Ключевые слова: консервативные партии, молодежные организации, восточная политика, концепция геополитическая, безопасность Польши, независимость Украины, Россия

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie polityki wschodniej w koncepcjach Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego (SKL). W pierwszej części artykułu autor zaprezentuje pokrótce genezę, działalność i struktury organizacyjne Stronnictwa. W drugiej części zostanie poddana analizie polityka wschodnia SKL.

Autor będzie korzystał z metody instytucjonalno-prawnej (por. Chodubski, 2008, s. 126), która będzie wykorzystana przy analizie dokumentów partyjnych oraz metody historycznej (por. Beyme, 2007, s. 80–86) mającej zastosowanie przy ukazaniu genezy SKL. Użyteczna będzie także technika analizy treści (por. Johnson, Reynolds, Mycoff, 2010, s. 286–314) służąca uporządkowaniu treści zawartych deklaracjach, czasopiśmie partyjnych i oświadczeniach Stronnictwa. Autor będzie korzystał z opracowań książkowych i materiałów dostępnych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Geneza i działalność Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego

Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe powstało w styczniu 1997 r. (na fali przeobrażeń w Akcji Wyborczej Solidarność) z połączenia Partii Konserwatywnej (której liderem był Aleksander Hall), Stronnictwa Ludowo-Chrześcijańskiego (któremu przewodził Artur Balazs oraz części posłów Unii Wolności (UW), wśród których byli m.in. Bronisław Komorowski i Jan Maria Rokita (Dudek, 2013, s. 360–361; por. Borowik, 2011, s. 218).

W wyborach do polskiego parlamentu we wrześniu 1997 r. SKL startując z list AWS zdobyło czternaście mandatów poselskich, które objęli między innymi A. Balazs, A. Hall, B. Komorowski, Krzysztof Oksiuta, J.M. Rokita, Mirosław Styczeń (Borowik, 2011, s. 261–262).

Będąc w koalicji AWS, Stronnictwo stanowiło wewnętrzną opozycję dla lidera Akcji Mariana Krzaklewskiego. Przykładem takiej sytuacji było zgłoszenie jako kandydata na prezydenta z ramienia AWS w 2000 r. Macieja Płażyńskiego (ówczesnego Marszałka Sejmu), który z kolei zaproponował (ku niezadowoleniu Krzaklewskiego) prawybory wewnątrz AWS. W tym samym roku na zjeździe SKL doszło do zmiany jego lidera: na miejsce M. Styczenia (przychylnego politykom wywodzącym się ze związku zawodowego, jak np. M. Krzaklewski) przyszedł J. M. Rokita. Ostatecznie w 2000 r. spośród partii tworzących AWS, tylko SKL nie poparło kandydatury Krzaklewskiego na Prezydenta Polski (Dudek, 2013, s. 414–415).

W opinii A. Halla, Stronnictwo miało być wyrazicielem idei konserwatywno-liberalnych na gruncie AWS. Oferta SKL miała być adresowana do elektoratu umiarkowanego, opowiadającego się za wolną gospodarką i suwerennością kraju – „[...] modernizacja Polski [...] w zgodzie z tradycyjnym systemem wartości” (Borowik, 2011, s. 222).

Słaby wynik AWS w wyborach prezydenckich pogłębił podziały wewnątrz Akcji. We wrześniu 2000 r. liderzy SKL wycofali się z działalności w organach AWS przewidzianych przez statut i wspólnie z M. Płażyńskim powołali Komisję Odnowy AWS. W listopadzie SKL razem z Porozumieniem Polskich Chrześcijańskich Demokratów (PPChD) stworzył Federację AWS, której przewodniczącym został M. Płażyński. Wówczas w SKL pojawił się podział na tle sensowności trwania w koalicji rządowej: część działaczy Stronnictwa po namowach Andrzeja Olechowskiego opowiadała

się za wejściem do Platformy Obywatelskiej (PO), natomiast druga grupa z prezesem SKL J. M. Rokitą uważała, że należy pozostać w AWS. W 2001 r. siedemdziesięciu członków Rady Politycznej Stronnictwa opowiedziało się za wyjściem z AWS i współpracą z PO, przy jednoczesnym dalszym poparciu dla rządu Jerzego Buzka, w którym ministrami rolnictwa (A. Balzas) i obrony narodowej (B. Komorowski) byli działacze SKL. Przeciwnicy współpracy z PO pozostali w AWS i wspólnie z byłymi działaczami Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego (ZChN) utworzyli Przymierze Prawicy (Dudek, 2011, s. 427; por. Borowik, 2011, s. 320).

Startując do parlamentu w 2001 r. (w ramach list PO), SKL uzyskało dwadzieścia dwa miejsca w Sejmie. W styczniu 2002 r. część członków Stronnictwa (m.in. B. Komorowski i J.M. Rokita) wstąpiła do PO. Artur Balzas i jego zwolennicy nadal należeli do SKL uzasadniając to zbyt dużym liberalizmem Platformy. Grupa Balzasa wspólnie z PPChD powołała Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe – Ruch Nowej Polski (SKL – RNP). Natomiast Kazimierz Michał Ujazdowski wraz z byłymi działaczami ZChN, takimi jak Stefan Niesiołowski i Marian Piłka, powołali wspomniane już Przymierze Prawicy, które w czerwcu 2002 r. połączyło się z partią Prawo i Sprawiedliwość (PiS) (Bojarowicz, 2013, s. 110–111; por. Piasecki, 2012, s. 150–151).

Stronnictwo było jedną z ważniejszych partii w AWS. W latach 1997–2001 w Radzie Ministrów zasiadało kilku członków SKL, którzy pełnili urzędy ministerialne (Borowik, 2011, s. 223). Od strony kryterium genetycznego SKL było partią postsolidarnościową, według kryterium programowego była to partia konserwatywna (Kowalczyk, 2011, s. 229; por. Bojarowicz, 2013, s. 146). Aksjologiczny obraz partii konserwatywnych polegał na stawianiu w pierwszym szeregu takich wartości, jak: „[...] tradycja, religia, rodzina, naród, Kościół, silne państwo, nienaruszalność własności” (Kowalczyk, 2011, s. 215). Konserwatyzm SKL można było określić jako umiarkowany, ponieważ Stronnictwo skupiało jak wiadomo konserwatywistów, ale także chadeków, liberałów i ludowców. Na polskiej scenie politycznej w latach 1997–2001 można było je umieścić na prawo od Unii Wolności (postsolidarnościowej partii liberalnej) (Kowalczyk, 2011, s. 216).

Struktury organizacyjne Stronnictwa

Zgodnie ze *Statutem Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego* siedzibą władz była Warszawa. Do SKL mogli należeć członkowie: zwyczajni (wymagane było ukończenie osiemnastego roku życia i zobowiązanie do przestrzegania Statutu i uchwał władz SKL), honorowi (za zasługi dla partii) i wspierający (osoby prawne płacące składki partyjne) (SKL, b.r.).

Kadencja poszczególnych organów w SKL trwała dwa lata. Władze Krajowe SKL stanowiły: Kongres Krajowy, Rada Polityczna i Przewodniczący Rady Politycznej, Zarząd Krajowy i Prezes SKL, Krajowa Komisja Rewizyjna oraz Krajowy Sąd Koleżeński. Najniższy szczebel organizacyjny stanowiło koło SKL, które musiało mieć co najmniej dziesięciu członków i swoim zasięgiem obejmować obszar co najmniej jednej gminy. Najważniejszym organem SKL był Kongres Krajowy, który między innymi zajmował się zatwierdzaniem programu partyjnego oraz wyznaczał najważniejsze kierunki polityki. W okresie pomiędzy Kongresami Krajowymi głównym organem partii była Rada Polityczna SKL. W poszczególnych województwach funkcjonowały zarządy wojewódzkie (SKL, b.r.c.).

Organizacja młodzieżowa Stronnictwa

Organizacją młodzieżową Stronnictwa byli Młodzi Konserwatyści AWS (MK AWS). W 1999 r. SKL zawarł umowę z MK AWS dotyczącą współpracy: Stronnictwo oświadczyło, że MK AWS jest jego jedyną organizacją młodzieżową, a młodzieżówka uznała SKL za organizację macierzystą (Bendykowski, 1999, s. 1). Młodzi Konserwatyści AWS powstałi w listopadzie 1997 r. w Warszawie. Członkami MK AWS były osoby o poglądach konserwatywnych, związane między innymi z działalnością A. Halla, J.M. Rokity, Czesława Bieleckiego i M. K. Ujazdowskiego. Organizacja uważała się za kontynuatorów Forum Młodych Konserwatystów, Ligi Młodych Konserwatystów oraz Ligi Akademickiej Ruchu Stu. Członkiem MK AWS mogła zostać osoba w przedziale wiekowym pomiędzy szesnastym a trzydziestym piątym rokiem życia. Młodzieżówka SKL należała do międzynarodowych organizacji: European Democrat Students (EDS), European Young Conservatives (EYC), International Young Democrat Union

(IYDU). Organizacja uważała siebie za „[...] lidera prawicowych organizacji młodzieżowych z Europy Środkowej i Wschodniej” (Biuletyn Młodych Konserwatystów AWS, 1999, s. 2; por. Bichta, 2010, s. 103–104).

Polityka wschodnia w myśli politycznej SKL

W dokumentach Stronnictwa z początkowego okresu istnienia partii można było znaleźć zapis o konieczności budowania bezpieczeństwa narodowego Polski, które mogła zagwarantować polityka zmierzająca do uwolnienia się od wpływów Rosji, wejście Polski do Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) i Unii Europejskiej (UE) (Borowik, 2011, s. 224–225). Politycy SKL widzieli w akcesji Polski do NATO i UE przebudowę geopolitycznego układu w Europie Środkowo-Wschodniej, czyli przesunięcie Polski do struktur Zachodu i wyjście z bezpośrednich wpływów Rosji (Borowik, 2011, s. 228). W opinii A. Halla zakończyłoby to niepożądaną geopolityczną sytuację Polski, nad którą od XVIII w. ciążyło swego rodzaju fatum. Wejście Polski do wspomnianych struktur Zachodu miało skończyć „[...] zawieszenie między Wschodem i Zachodem” (Borowik, 2011, s. 294).

Polska, która w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. była na drodze do NATO powinna była, zdaniem SKL, wspierać współpracę wschodnich sąsiadów z Paktem. Uważano, że nie powinniśmy być państwem NATO położonym najdalej na wschód. W tym celu należało zabiegać o akcesję Ukrainy do NATO. Polityka wschodnia Polski miała mieć na celu stworzenie „długofalowego układu równowagi” z udziałem Ukrainy w Europie Środkowo-Wschodniej (Sienkiewicz, 2005, s. 175).

Przedstawiciele nurtu konserwatywnego widzieli groźbę destabilizacji polityczno-ekonomicznej w państwach powstałych po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS), która mogła prowadzić do wysokiego poziomu migracji z postsowieckiego obszaru (Borowik, 2008, s. 79).

Na początku 1997 r. B. Komorowski w kwartalniku „Myśl Konserwatywna”, w tekście pt. *Wschodnie wyzwania* krytykował rządzącą w latach 1993–1997 koalicję Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD) z Polskim Stronnictwem Ludowym (PSL), która zapowiadała w 1993 r. poprawę relacji z Rosją. Komorowski przypominał, że SLD i PSL oskarżały partie wywodzące się

z „Solidarności” o antyrosyjskie nastawienie, które miało rzekomo unie możliwiać nawiązanie poprawnych relacji z największym z sąsiadów Polski. W opinii B. Komorowskiego we wspomnianym okresie ton relacjom polsko-rosyjskim nadawała Moskwa, a polski rząd w tym czasie nie potrafił uzdrowić charakteru tych relacji (Komorowski, 2012, s. 278–279).

W opozycji do polityki wschodniej w wykonaniu koalicji SLD–PSL, Komorowski stawiał okres 1989–1993, kiedy u władzy były partie o rodowodzie solidarnościowym. W jego ocenie zabiegano wtedy o bezpieczeństwo Polski w strukturach polityczno-militarnych Zachodu, przy równoczesnym dążeniu do unormowania relacji ze wschodnimi narodami i państwami utworzonymi po dekompozycji ZSRS. Za słuszne uznawał dostrzeganie od początku, konieczności utrzymywania poprawnych relacji z Rosją i bezpośrednimi wschodnimi sąsiadami: Litwą, Białorusią i Ukrainą. Jako sukces oceniał uznanie przez Polskę jako pierwszą niepodległości Ukrainy (Komorowski, 2012, s. 279–280).

Autor tekstu *Wschodnie wyzwania* zwrócił także uwagę na wyjątkowość relacji z Litwą, Białorusią i Ukrainą. Przypominał, że w okresie rządów komunistycznych w Polsce (1944–1989) starano się wymazać ze świadomości Polaków istnienie tych narodów. Przywoływał tradycje myślenia geopolitycznego, które chciano przemilczeć we wspomnianym okresie: Rzeczpospolitą Obojga Narodów, koncepcje prometejską z okresu Drugiej Rzeczypospolitej (por. Mikulicz, 1971, *passim*; Maj, 2007, *passim*; Kornat, 2012, *passim*) i koncepcje Juliusza Mieroszewskiego (1906–1976) (por. Mieroszewski, 1967, *passim*; 1976, *passim*; 1981, *passim*; 1997, *passim*; 2012, *passim*) z paryskiej „Kultury” (Komorowski, 2012, s. 280).

Bronisław Komorowski przywoływał idee Jerzego Giedroycia (1906–2000) (por. Pomian, 2001, *passim*; Habielski, 2006, *passim*; Żebrowski, 2012, *passim*) ze wspomnianego miesięcznika „Kultura”. Uważał go za wielkiego zwolennika współdziałania Polaków ze wschodnimi narodami. Zauważał przy tym, że w okresie Polski Ludowej J. Giedroyc był traktowany jako „[...] uosobienie szatana (a dzisiaj cynicznie dopieszczany przez postkomunistycznego prezydenta i ministra od służb specjalnych)” (Komorowski, 2012, s. 280–281; por. M. Sienkiewicz, 2005, s. 175).

W prawicy B. Komorowski widział szanse na uregulowanie relacji z Rosją, Litwą, Ukrainą oraz Białorusią (która jego zdaniem miała swoją specyfikę), tak aby w Europie Środkowo-Wschodniej zapanował geopolitycz-

ny ład. Przewagę prawicy nad postkomunistyczną lewicą Komorowski widział w tym, iż prawa strona sceny politycznej w Polsce nie była „[...] obciążona piętnem kolaboracji i kompleksem wasala [...]” (Komorowski, 2012, s. 281). Partnerskie relacje z Rosją, Litwą, Białorusią i Ukrainą miały gwarantować: akcesja Polski do NATO i międzynarodowych instytucji politycznych Europy; rządy partii prawicowych w Polsce, które miały moralne podstawy do rozmów z państwami na Wschodzie oraz były wiarygodne w proponowaniu partnerskich relacji. Obecność Polski w NATO i UE dawała możliwość patrzenia na Rosję jako na partnerskie państwo sąsiadujące, unikając tym samym dominacji rosyjskiej (Komorowski, 2012, s. 281).

W ocenie B. Komorowskiego, Białoruś dość jednoznacznie zmierzała w kierunku sojuszu z Rosją. Dodając do tego niechętnie nastawienie polityków białoruskich do Polski, należało zachować duży poziom ostrożności w kontaktach. Niedemokratyczna i prorosyjska polityka Białorusi była daleka od zamierzeń polityków SKL, którzy postulowali integrację krajów powstałych po rozpadzie ZSRS ze strukturami Zachodu (Sienkiewicz, 2005, s. 176).

Po wyborach parlamentarnych w 1997 r., zdaniem B. Komorowskiego, przed rządem tworzonym przez postsolidarnościowe ugrupowania (czyli koalicję AWS i UW) stało wyzwanie zawarcia strategicznego i historycznego porozumienia z Rosją, które miało zakładać, że Polska nie jest częścią tzw. rosyjskiej strefy wpływów. Drugim zadaniem miało być nawiązanie ścisłej współpracy (sojuszu) Polski i Ukrainy. Zawarcie wspomnianego układu z Rosją miało zakończyć szkodliwe dla polskiej suwerenności tradycje: rozbiory z XVIII w., wojnę z 1920 r., agresję sowiecką na Polskę z 17 września 1939 r. oraz podporządkowanie Polski po drugiej wojnie światowej. Przy realizacji zadania związanego z Ukrainą, polskie elity polityczne powinny były sprawić, aby Ukraińcy nie obawiali się narzucenia polskiej kultury. Należało unikać polityki dominacji wobec wschodnich sąsiadów, aby zyskać zaufanie i nawiązać współpracę. Celem miały być przyjacielskie relacje z Litwinami, Białorusinami i Ukraińcami (Komorowski, 2012, s. 281–282).

W programie wyborczym z 1997 r. (por. Meller, Radomski, Wojdyło, 2012, s. 297–301) SKL poruszało kwestie bezpieczeństwa narodowego związanego polityką wschodnią. Tak jak w tekstach działaczy SKL (np. B. Komorowskiego), tak i w programie partii stwierdzano, że wejście Pol-

ski do NATO ma zabezpieczyć Polskę przed „[...] niechętną nam i politycznie ekspansywną Rosją” (SKL, 2012, s. 297). Polityka wschodnia miała mieć charakter perspektywiczny, aby zapewnić stabilizację w Europie Środkowo-Wschodniej, której podstawą miało być m.in. porozumienie Polski i Ukrainy sprzyjające utrzymaniu niepodległości obu narodów (SKL, 2012, s. 297–298).

Stronnictwo uważało, że Ukraina mogłaby być pomostem między Europą Zachodnią i Europą Środkową, a obszarem euroazjatyckim. Na stabilizację w Europie Środkowo-Wschodniej oraz uregulowanie relacji polsko-rosyjskich miała mieć wpływ niepodległość i suwerenność Ukrainy. Według partii istniały trzy fundamenty zapewniające bezpieczeństwo Polsce: 1.) wejście do NATO i UE; 2.) współpraca z Ukrainą; 3.) porozumienie z Rosją. Były to trzy przesłanki do bezpieczeństwa Polski w XXI w. (SKL, 2012, s. 298–299). Zadaniem Polski miało być przyciągnięcie Ukrainy do struktur politycznych Europy Zachodniej, tak aby uzyskała status państwa przychylnego Polsce i samodzielnie podejmującego decyzje polityczne. Elity polityczne w Polsce miały, zdaniem SKL, działać na rzecz zbudowania poparcia w polskim społeczeństwie dla polityki rządu związanej z wschodnim sąsiadem. Polska powinna była również zintensyfikować swoje działania ukierunkowane na Ukrainę w obszarach: gospodarki, polityki i kultury. Miało to zapewnić powodzenie polskiej strategii (SKL, 2012, s. 301).

Korzystne dla Polski było porzucenie w relacjach z Rosją oskarżeń i niechęci związanych z wydarzeniami z przeszłości. Zauważano jednak, że polityka Rosji nie sprzyja zapomnieniu o urazach historycznych w obustronnych stosunkach, a nawet celowo prowadzi do ich eskalacji i powstania nowych problemów. Kontakty z Rosją musiały więc mieć rzeczowy i pragmatyczny charakter (SKL, 2012, s. 301).

W 1998 r. poseł B. Komorowski, jako przewodniczący sejmowej Komisji Obrony Narodowej, deklarował że należy prowadzić w NATO politykę „otwartych drzwi”, a więc opowiadać się za wejściem w struktury Paktu takich państw jak Litwa. Podkreślił także, że niepodległość Ukrainy gwarantuje zachowanie stabilności w Europie Środkowo-Wschodniej i uniemożliwia wprowadzenie totalitarnych ustrojów w państwach regionu. Poseł uważał, że sprzeciw Rosji wobec rozrastania się NATO na Wschód wynika z działań czysto politycznych, które mają wywierać presję na pań-

stwa Zachodu. W jego opinii Polska mogła być istotnym partnerem do rozmów z Rosją w sytuacji, gdy miałyby silne umocowanie w strukturach zachodnich (SKL, 1998, s. 7).

W maju 1999 r. w Białymstoku SKL podpisało umowę o współpracy z Białoruskim Frontem Ludowym (RED, 2000, s. 7) (BFL)¹. W wydanej deklaracji określono cele współpracy, którymi były: rozwój demokracji i wolnego rynku, chronienie kultur poszczególnych narodów europejskich. Wspominano o narodach, które w przeszłości należały do ZSRS, a po jego rozpadzie odzyskały suwerenność. Postulowano, aby łączyły je wspólne cechy, takie jak: wolność, przestrzeganie praw obywatelskich i dynamiczny rozwój gospodarczy. Stronnictwo deklarowało poparcie dla każdego działania ukierunkowanego na demokratyzację Białorusi, zarówno w Polsce, jak i w Europie. Obiecywano wspieranie BFL w aspirowaniu do członkostwa w międzynarodowych organizacjach skupiających partie prawicowe i centroprawicowe. Ze strony SKL padło zobowiązanie do popierania w przyszłości dążeń Białorusi (jeżeli takie się pojawią) do członkostwa w NATO i UE (SKL, b.r.a).

W korespondencji partyjnej SKL datowanej na grudzień 1999 r. stwierdzano, że Rosja stara się odtworzyć sowiecką mocarstwowość między innymi poprzez powołanie związku Białorusi i Rosji. W tym celu dostrzegano potrzebę zacieśnienia współpracy z niepodległą Ukrainą, co uczyniłoby z niej istotny element geopolitycznej stabilizacji w tym regionie Europy (Płaszewski, 1999).

W 2000 r. w partii postrzegano Rosję jako zagrożenie, ponieważ powracała do polityki mocarstwowej. Stronnictwo oceniało, że w Rosji trwała rywalizacja między zwolennikami demokratyzacji, a grupami nawiązującymi do imperializmu z czasów carskich i sowieckich. Polska powinna być sumiennie analizować politykę rosyjską w sferze faktycznych działań, a mniej skupiać się na jej retoryce politycznej. Prawdziwe zamierzenia Rosji, zdaniem polityków Stronnictwa, można było poznać po jej stosunku do stałości granic między państwami, podejściu do polityki wewnętrz-

¹ Białoruski Front Ludowy – założony w 1988 r.; opozycyjna partia polityczna na Białorusi o profilu konserwatywnym; opowiada się między innymi za akcesją Białorusi do NATO i UE, mechanizmami wolnorynkowymi oraz wzmacnianiem tożsamości narodowej Białorusinów; w latach 1997–2003 organizacją młodzieżową BFL był Młody Front, w 2005 r. powstała nowa organizacja młodzieżowa pod nazwą Młodzież BFL.

nej państw wokół Rosji oraz respektowaniu praw człowieka. Polska miała także udowodnić Rosji, że współdziałanie obu krajów mogło przynosić korzyści dla niej. Szansą na pozyskanie przychylności miało być pozytywne nastawienie rosyjskich elit kulturalnych do Polski – była to szansa na wytworzenie dobrego odbioru Polski w społeczeństwie rosyjskim. Działacze SKL widzieli także niebezpieczeństwa ze strony państw leżących na Wschodzie – na przykład brak stabilności ustrojów demokratycznych, związki środowisk mafijnych z polityką i gospodarką. Aktywna polityka wschodnia Polski miała prowadzić do uniknięcia niepożądanych sytuacji wypływających z wymienionych zagrożeń (Tokarz, 2004, s. 143).

Bardzo duże znaczenie SKL przywiązywał do relacji z Ukrainą. Zdaniem Stronnictwa bezpieczeństwo Polski było uzależnione od silnej niepodległości państwa ukraińskiego. Współpraca polsko-ukraińska powinna być odbywać się w obszarze polityki, rozwoju społeczeństw, ekonomii i kultury. Postulowano, aby w polskiej polityce zagranicznej Ukraina była traktowana jako państwo uprzywilejowane. Taki charakter wzajemnych kontaktów miał umożliwić skłonienie Ukrainy do starań o wejście do UE (Tokarz, 2004, s. 143–144).

Wobec Białorusi SKL proponował podejmowanie inicjatyw gospodarczych i kulturalnych. Pozytywny charakter stosunków polsko-białoruskich był uzależniony od nastawienia wschodniego sąsiada oraz jego podejścia do procedur demokratycznych. W opinii Stronnictwa zadaniem Polski było wspieranie Białorusinów w budowie ich świadomości narodowej oraz wdrażaniu idei demokratycznych do ustroju politycznego (Tokarz, 2004, s. 144).

W 2000 r. w uchwale programowej znowu proponowano pogłębienie współpracy ze wschodnimi sąsiadami: Litwą, Łotwą i Estonią. Zdaniem SKL było to jedno z ważniejszych zadań historyczno-geopolitycznych Polski. Polska powinna być dla Litwinów głównym partnerem w staraniach o przyjęcie do UE. Nasz kraj miał również aspirować do roli przewodnika krajów Europy Środkowo-Wschodniej przy równoczesnym zachowaniu partnerskiego charakteru relacji z tymi państwami (SKL, 2000, s. 11).

W podrozdziale wspomnianej uchwały zatytułowanym *Realistyczna polityka wschodnia* ponownie wspomniano o fundamentalnym znaczeniu niepodległej i wolnorynkowej Ukrainy dla bezpieczeństwa Polski. Postu-

lowano postrzeganie Ukrainy jako niezależnego państwa i zaprzestanie uwzględniania stanowiska Rosji wobec relacji i porozumień polsko-ukraińskich (SKL, 2000, s. 11).

W 2000 r. przedstawiciel MK AWS na łamach prasy partyjnej przywoływał poglądy Władysława Studnickiego (1867–1953) (por. Eberhardt, 2006, s. 101–123), który był zaliczany do grona proniemieckich myślicieli politycznych. Zarzucano mu, że w swoich przewidywaniach dotyczących XX w. wielokrotnie się mylił i stawiał błędne diagnozy. Za to jego prognozy na XXI w. potwierdziły się. Studnicki uważał, że dzieje europejskie były zależne od sprawy niemieckiej. W Rosji widział wielkie niebezpieczeństwo dla Polski, dlatego postulował w XX w. i polecał na XXI w. współpracę z Niemcami. W opinii działacza młodzieżówki SKL, kooperacja z Niemcami była możliwa, czego przykładem były kontakty polsko-niemieckie po 1989 r. Przypominał, że bardzo istotnym kierunkiem polskiej polityki zagranicznej jest Wschód. Pomimo upadku „więzienia narodów” w postaci ZSRS, Rosja nadal prowadziła politykę mocarstwową. Przedstawiciel MK AWS zauważał, że w Rosji, podobnie jak w ZSRS, nadal nie przestrzegano praw człowieka – świadczyła o tym wojna w Czeczenii oraz postępowanie władz Rosji wobec awarii okrętu podwodnego Kursk, który zatonął wraz całą załogą sierpniu 2000 r. Przypominał, że Polska nie może wyłącznie poświęcać uwagi sprawom UE, ale też musi aktywnie działać na Wschodzie, który był źródłem szans i zagrożeń dla naszego kraju. Realizowanie idei prometejskiej, zdaniem członka MK AWS, owocowało prozachodnim kursem Litwy, Łotwy i Estonii. Strategiczne znaczenie dla bezpieczeństwa Polski miało mieć powstanie niepodległych państw, które oddzielałyby Polskę od Rosji (Kowalczyk, 2000, s. 9).

W zakresie polityki wobec Białorusi rządzonej autorytarnie należało działać na rzecz jej demokratyzacji (poprzez wspomaganie prodemokratycznych organizacji społecznych na Białorusi), ale unikając charakteru „krucjaty” wobec A. Łukaszenki. Zadanie prodemokratycznych działań wobec Białorusi powinny były podjąć polskie partie polityczne, fundacje oraz media. Białoruś miała być potwierdzeniem tezy, że rosyjska dominacja nie sprzyja rozwojowi kulturowemu i cywilizacyjnemu podporządkowanych państw (Kowalczyk, 2000, s. 9).

Po raz kolejny w dokumentach SKL podkreślano także wagę niepodległej Ukrainy dla bezpieczeństwa Polski. Pisano także, że niezależność pań-

stwa ukraińskiego była nie po myśli Rosji, która zmierzała do jego podporządkowania. Na takie zamiary Rosji mogły wskazywać takie sprawy, jak: import surowców i energii z Rosji dla ukraińskiego przemysłu, stanowienie przez Rosję największego rynku eksportowego Ukrainy. Działacz MK AWS zwrócił uwagę, że rząd Jerzego Buzka (współtworzony przez SKL) nie zgodził się na przeprowadzenie rurociągu przez Polskę, który omijałby Ukrainę – za to padły słowa podziękowania od ambasadora Ukrainy w Polsce Dmytro Pawłyczko. Jako przykłady świadczące o poczuciu niepodległości przez Polskę, czy kraje powstałe po rozpadzie ZSRS przedstawiciel młodzieżówki podawał wydalenie z Polski i Estonii rosyjskich dyplomatów, którzy zostali uznani za szpiegów. Zarzucał także, że partie postkomunistyczne w Polsce były zbyt ugodowe wobec Rosji, a co za tym idzie wskazywanie szpiegów wśród dyplomatów rosyjskich przychodziło im z trudem. Na łamach czasopisma SKL stwierdzano, że Rosja musi przestać traktować Polskę jako „bliską zagranicę” i zrozumieć wreszcie, że nasz kraj jest niepodległy i suwerenny w swoich działaniach (Kowalczyk, 2000, s. 9–10).

W 2000 r. w programie dotyczącym polityki zagranicznej, SKL skupiał się w większym stopniu na sprawach związanych z funkcjonowaniem Polski w NATO i zabieganiem o akcesję do UE. Jednak niewielkie fragmenty były poświęcone także polityce wschodniej. Postulowano aktywność Polski w kształtowaniu polityki NATO wobec Europy Wschodniej, dzięki pracom Stałej Rady NATO-Rosja oraz Stałej Rady NATO-Ukraina. Zdaniem Stronnictwa największym zadaniem Paktu po 2000 r. było zawarcie porozumienia i przyjęcie do struktur organizacji Ukrainy – w ten sposób powiększyłby się obszar stabilności polityczno-militarnej w Europie. Polska miała wykorzystywać obecność w organizacjach międzynarodowych do pozytywnego wpływania na Ukrainę, aby ta wprowadzała demokratyczne procedury i mechanizmy wolnorynkowe (SKL, b.r.b, s. 2).

Młodzi Konserwatyści AWS podejmowali współpracę z organizacjami młodzieżowymi na Białorusi (na przykład Białoruskim Zrzeszeniem Studentów) o profilu prodemokratycznym. Organizowano między innymi szkolenia dla szefów białoruskich organizacji społecznych. Reprezentanci Związku Polaków na Białorusi oraz Białoruskiego Frontu Narodowego brali udział w 2000 r. na terytorium Polski w warsztatach dotyczących pu-

blic relations, występowania w mediach, autoprezentacji, kierowania grupą oraz zarządzania zasobami kadrowymi (Śliwko, 2000, s. 4).

Sprawa niepodległości Białorusi i jej przeorientowania na Zachód była bardzo żywa w SKL. Przedstawiciele Stronnictwa (J. M. Rokita i Adam Biełan) brali udział w IV Kongresie Białoruskich Sił Demokratycznych w Mińsku, który odbył się w 2000 r. Jan M. Rokita oceniał, że Białorusinom brakowało szerokiej organizacji (na wzór polskiej Solidarności) zrzeszającej całą opozycję wobec rządzącego Aleksandra Łukaszenki. Nie było także wyrazistej postaci lidera, który mógłby prowadzić białoruską opozycję do zwycięstwa. Partia popierała warunki stawiane A. Łukaszence przez białoruską opozycję (między innymi: udział przedstawicieli organizacji opozycyjnych w komisjach wyborczych, oddanie białoruskiemu parlamentowi jego wcześniejszych prerogatyw, uwolnienie prasy i telewizji, a także dostęp do wolnych mediów) i deklarowała, że będzie przeciwna delegowaniu obserwatorów Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, którzy swoją obecnością uwiarygodnialiby tylko białoruski reżim. Obecni na Białorusi przedstawiciele SKL deklarowali przed tamtejszą opozycją, że polskie władze uznawały nadal legalność Rady Najwyższej XIII kadencji, którą nielegalnie zlikwidował A. Łukaszenka (Rokita, 2000, s. 6).

W materiałach SKL można było również znaleźć wypowiedzi dotyczące sprawy ludobójstwa popełnionego przez Sowieców na polskich obywatelach w Katyniu. Ubolewano nad brakiem wyjaśnienia ze strony rosyjskiej sprawy zbrodni katyńskiej z 1940 r. Stwierdzano, że osoby odpowiedzialne za prowadzenie śledztwa w tej sprawie były jakby celowo bierne. Doceniano gesty współczucia, takie jak na przykład Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna, który złożył wieniec kwiatów w „dolinie katyńskiej” na cmentarzu w Warszawie (Przewoźnik, 2000, s. 7).

We wrześniu 2000 r. prezes SKL J. M. Rokita odbył podróż do Moskwy, gdzie spotkał się z przedstawicielami administracji Prezydenta Rosji. Rozmawiano na temat reform administracyjnych Władimira Putina. Prezes SKL oceniał, że reformy ograniczające rolę jednostek terytorialnych i nadające większe uprawnienia administracji prezydenta były złym pomysłem. W jego opinii działania na rzecz uporządkowania chaotycznego procesu dekompozycji państwa rosyjskiego po rozpadzie ZSRS nie były efektywne. Zaistniałą w Rosji sytuację określał jako „[...] rosyjską spontaniczną regionalizację [...]” (BU, 2000, s. 5).

W tym samym roku SKL zorganizował również akcję pod tytułem *Rockowa Białoruś*, która polegała na trasie koncertowej po Polsce trzynastu artystów z Białorusi. Utwory zawierały treści żartujące z A. Łukaszenki i konformistów popierających jego rządu, a także wyrażały potrzebę wprowadzenia wolności i demokracji u wschodniego sąsiada. Początek akcji miał miejsce w Augustowie, która następnie była kontynuowana w Gdańsku, Szczecinie, Wrocławiu, Nowym Sączu oraz w Warszawie (Nowakowski, 2000, s. 8).

W 2001 r. A. Hall analizował kierunki polskiej polityki zagranicznej. W zakresie polityki wschodniej widział konieczność ugruntowania pozycji Polski w Europie Środkowo-Wschodniej. Stwierdzał, że Polska powinna „[...] sformułować wschodni wymiar Unii Europejskiej” (Hall, 2001, s. 21). Nasz kraj nie mógł być również na stałe państwem zewnętrznym (zajmującym się infiltracją osób wjeżdżających do UE), a więc zakładano jej dalsze rozszerzenie o państwa leżące na Wschodzie. W tworzeniu wymiaru wschodniego istotną rolę oprócz Polski miała odegrać także Ukraina, z którą Polskę łączyły doświadczenia historyczne, a w bliskiej perspektywie miała połączyć przyszłość (Hall, 2001, s. 21).

We wrześniu 2001 r. reprezentanci SKL i Młodych Konserwatystów brali udział w spotkaniach na Ukrainie z organizacjami politycznymi, między innymi z Młodym Ruchem (MR). Młodzieżówka SKL razem z MR wykonała wcześniej projekt pt. *Zgromadzenie i upowszechnianie polskich doświadczeń w działalności samorządu lokalnego na Ukrainie* (koszty projektu pokryła organizacja Freedom House – Program PAUCI). Na koniec spotkania odbyła się konferencja, w trakcie której przedstawiciele SKL i MK (między innymi pełnomocnik MK ds. polityki wschodniej P. Szostak) mieli odbyć spotkania z parlamentarzystami ukraińskimi z Ludowego Ruchu Ukrainy (LRU), przedstawicielami Ruchu Młodych Ukrainy (RMU) oraz ówczesnym byłym premierem (i przywódcą opozycji) Wiktorem Juszczenką. W celu zdynamizowania współpracy z ugrupowaniami prawicowymi na Wschodzie zaplanowano wówczas podpisanie porozumień pomiędzy SKL i LRU oraz MK i RMU (Świdorski, 2001, s. 13).

Po przeobrażeniach na polskiej scenie politycznej powstałe SKL-RNP kontynuowało formułowanie postulatów dotyczących polityki wschodniej. W 2003 r. poseł tej partii Zbigniew Chrzanowski w przemówieniu sejmowym oceniał, że relacje z Rosją nie są do końca poprawne. Na poziomie

prezydentów wyglądały na przyjazne, ale na szczeblu rządowym napotymano problemy, między innymi w sprawie dostaw gazu do Polski lub eksportu polskich towarów do Rosji. Zwracano też uwagę na kwestię respektowania praw człowieka w Rosji, na przykładzie stosunku władz rosyjskich do polskich duchownych, którzy byli zmuszani do wyjazdu. Polskiej dyplomacji w okresie rządów koalicji SLD–PSL (2001–2003) zarzucano brak pomysłów na poprawę stosunków polsko-rosyjskich i bierność. W silnej pozycji Polski w NATO i UE dostrzegano argument do polepszenia polsko-rosyjskich relacji (Chrzanowski, 2003, s. 3).

W tym samym przemówieniu parlamentarzysta SKL-RNP relacje z Ukrainą określał jako istotne dla polskiej polityki zagranicznej. Stwierdził, że od 1993 r. rozwiązywano we wzajemnych stosunkach problemy bieżące w obszarach kultury, wojskowości i gospodarki. Pomimo tych kontaktów obrót handlowy Polski z Ukrainą był na niskim poziomie. Poseł SKL-RNP stwierdzał, że oba państwa dysponują dużymi potencjałami terytorialnym i demograficznym, dlatego pozostałe państwa regionu powinny być uwzględniać je w swojej polityce zagranicznej. Parlamentarzysta zwracał uwagę, że przemiany polityczne w kierunku demokratyzacji zachodziły na Ukrainie wolniej niż w Polsce, co przy kryzysie gospodarczym wschodniego sąsiada mogło doprowadzić do powtórnego uzależnienia Ukrainy od Rosji. Polska, aspirując do głównej roli w polityce wschodniej UE, powinna była dokonać wraz z Ukrainą wyjaśnienia zaszłości historycznych. Zdobywając w ten sposób zaufanie Ukraińców miałyby możliwość przekonania ich do wejścia w struktury NATO i UE. Przywoływano też słowa Prezydenta USA Geорга W. Busha, który zdefiniował terytorium zjednoczonej i niepodległej Europy między Morzami Bałtyckim i Czarnym (Chrzanowski, 2003, s. 3).

Zakończenie

W wyniku przeanalizowania materiałów partyjnych SKL z lat 1997–2003 można stwierdzić, że partia nawiązywała w swoich koncepcjach polityki wschodniej do historycznych idei geopolitycznych: prometeizmu, myśli partyjskiej „Kultury” i pośrednio do myśli Adolfa Bocheńskiego (1909–1944) (por. Eberhardt, 2006, s. 125–146). Propozycje SKL w zakresie polityki

wschodniej charakteryzowało fundamentalne przekonanie o konieczności zachowania niepodległości Ukrainy dla bezpieczeństwa Polski. Dostrzeżano próby odbudowy strefy wpływów przez Rosję po rozpadzie ZSRS. Polityka wschodnia w myśli Stronnictwa była powiązania z planami akcesji Polski do NATO i UE. Polska po wejściu w struktury polityczno-militarne Zachodu miała być adwokatem państw na Wschodzie w ich dążeniu do członkostwa we wspomnianych organizacjach. Zastrzegano przy tym, że nie wolno popełnić błędu wobec wschodnich narodów, jakim byłaby próba zdominowania ich przez Polskę. Akcentowano konieczność partnerskich relacji z Ukrainą, Litwą i Białorusią.

Bibliografia

- Bendykowski, J. (1999). Słowo Prezesa! *Biuletyn Młodych Konserwatystów AWS*, 1 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 38).
- Beyme, K. von (2007). *Współczesne teorie polityczne*. Warszawa: Scholar.
- Bichta, T. (2010). *Struktura organizacyjna partii politycznych w Polsce po 1989 roku*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Biuletyn Młodych Konserwatystów AWS. (1999). Informacja o Młodych Konserwatystach. *Biuletyn Młodych Konserwatystów AWS*, 1 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 38).
- Bojarowicz T. (2013). *Partie i ugrupowania prawicowe w Polsce po 1989 roku*. Toruń: Firma Wydawniczo-Handlowa MADO.
- Borowik, B. (2008). Myśl konserwatywna. W: E. Maj, A. Wójcik (red.), *Myśl polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Borowik, B. (2011). *Partie konserwatywne w Polsce 1989–2001*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- BU. (2000). Problem rosyjskich reformatorów. *SKL. Informator Krajowy*, 2 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 39).
- Chodubski, A. J. (2008). *Wstęp do badań politologicznych*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Chrzanowski, Z. (2003, marzec). Wystąpienie posła Zbigniewa Chrzanowskiego w dyskusji nad Informacją rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2003 roku. *Biuletyn Informacyjny SKL-Ruch Nowej Polski* (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 41).
- Dudek, A. (2013). *Historia polityczna Polski 1989–2012*. Kraków: Znak.
- Eberhardt, P. (2006). *Twórcy polskiej geopolityki*. Kraków: Arcana.
- Habielski, R. (2006). *Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od „Buntu Młodych” do „Kultury”*. Warszawa: Biblioteka „Więzi”.

- Hall, A. (2001). Polska wobec Europy. *SKL. Informator Krajowy*, 10 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 39).
- Johnson, J. B., Reynolds, H. T., Mycoff, J. D. (2010). *Metody badawcze w naukach politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Komorowski, B. (2012, styczeń–marzec). Wschodnie wyzwania. *Myśl Konserwatywna 1997, nr 1*, s. 121–123. W: A. Lewandowski, G. Radomski, P. Tomaszewski (red.), *Bezpieczeństwo zewnętrzne państwa w polskiej myśli politycznej po 1989 roku. Wybór źródeł*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kornat, M. (red.). (2012). *Ruch prometejski i walka o przebudowę Europy Wschodniej (1918–1940)*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Kowalczyk, J. (2000). Wschód – polskie szanse i zagrożenia. *Konserwatysta*, 4(3) (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 42).
- Kowalczyk K. (2011). Rodziny partii politycznych w III RP. W: K. Kowalczyk (red.), *Partie i system partyjny III RP*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Maj, I. P. (2007). *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Meller, A., Radomski, G., Wojdyło, W. (red.). (2012). *Antologia współczesnej myśli polskiej myśli politycznej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Mieroszewski, J. (1967). *Polityczne neurozy*. Paryż: Instytut Literacki.
- Mieroszewski, J. (1976). *Materiały do refleksji i zadumy*. Paryż: Instytut Literacki.
- Mieroszewski, J. (1981). *Modele i praktyka*. Kraków: Oficyna NZZ UJ Jagiellonia.
- Mieroszewski, J. (1997). *Finał klasycznej Europy*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Mieroszewski, J. (2012). *Listy z Wyspy. ABC polityki „Kultury”*. Paryż–Kraków: Instytut Literacki Kultura.
- Mikulicz, S. (1971). *Prometeizm w polityce w II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Nowakowski, M. (2000). Rockowa Białoruś. *SKL. Informator Krajowy*, 2 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 39).
- Piasecki, A.K. (2012). *Wybory w Polsce 1989–2011*. Kraków: Arcana.
- Płaszewski, R. (1999). *Pismo Roberta o do Rudolfa Borusiewicza (Przewodniczącego Komisji Samorządności i Polityki Regionalnej SKL) z dnia 15 grudnia 1999 r.* (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 21).
- Pomian, K. (red.). (2001). *Jerzy Giedroyc. Redaktor, polityk, człowiek*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Przewoźnik, A. (2000). W cieniu Katynia. *Gazeta Konserwatywna*, 6 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 42).
- RED. (2000). Białorusin poszukiwany. *SKL. Informator Krajowy 2000*, 1 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 39).
- Rokita, J. M. (2000). Propolski patriotyzm Białorusinów. *SKL. Informator Krajowy*, 1, (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 39).

- Sienkiewicz, M. (2005). *Współczesne polskie nurty polityczne wobec Ukrainy, Białorusi i Litwy w latach 1989–1999*. Wrocław: ARBORETUM.
- SKL. (1998). Polska będzie za polityką „otwartych drzwi” w NATO. *SKL. Pismo Konserwatywno-Ludowe*, 12, (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 42).
- SKL. (2000). *Uchwała programowa Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego, 2000 r.* (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 27).
- SKL. (2012). Stronnictwo Konserwatywno-Ludowe. Program, Warszawa 1997 [fragmenty]. W: A. Lewandowski, G. Radomski, P. Tomaszewski (red.), *Bezpieczeństwo zewnętrzne państwa w polskiej myśli politycznej po 1989 roku. Wybór źródeł*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- SKL. (b.r.a). *Deklaracja współpracy między Stronnictwem Konserwatywno-Ludowym a Białoruskim Frontem Ludowym* (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 36).
- SKL (b.r.b). *Polska polityka zagraniczna. Program Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego* (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 36).
- SKL. (b.r.c). *Statut Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego* (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 33).
- Śliwko, W. (2000, czerwiec). Współpracujemy z Białorusią. *Słowo Konserwatysty. Stowarzyszenie Młodzi Konserwatyści AWS* (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 42).
- Świdorski, M. (2001). Młodzi Konserwatyści i liderzy SKL na Ukrainie. *SKL. Informator Krajowy*, 14 (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 2379, sygn. 39).
- Tokarz, G. (2004). Koncepcje polityki zagranicznej polskich ugrupowań prawicowych po 1989 roku. W: M. S. Wolański (red.), *Uwarunkowania i kierunki polskiej polityki zagranicznej w pierwszej dekadzie XXI wieku*. Wrocław: ARBORETUM.
- Żebrowski, M. (2012). *Jerzy Giedroyc. Życie przed „Kulturą”*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.